

**การจัดการน้ำของชุมชนในพื้นที่ป่าพรุ : ศึกษาชุมชนบ้านเนินธัมมัง
ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว อำเภอเชียรใหญ่ จังหวัดนครศรีธรรมราช¹**

**Water Management in Peat swamp area : Nernthammang Community,
Tambon Maejao-uhau, Amphoe Chienyai, Changwat Nakhon Si Thammarat**

นฤมล สุขพันธ์*

Narumol Sukphan

ปิยวรรณ เนืองมัจฉา*

Piyawan Nuengmatcha

บทคัดย่อ

การศึกษาเรื่องการจัดการน้ำของชุมชนในพื้นที่ป่าพรุ : ศึกษาชุมชนบ้านเนินธัมมัง ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว อำเภอเชียรใหญ่ จังหวัดนครศรีธรรมราช การศึกษาครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) วิธีการศึกษาใช้การศึกษาจากเอกสาร การสัมภาษณ์ การสังเกตแบบมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ที่ชุมชนจัดขึ้น และจัดประชุมกลุ่มย่อย

ผลการศึกษาสรุปได้ว่า ชุมชนบ้านเนินธัมมังเป็นชุมชนในเขตป่าพรุที่มีแหล่งน้ำล้อมรอบ มีทั้งแหล่งน้ำธรรมชาติ ประกอบด้วยคลองปากพั้ง-ชะอวด บาง ทอน เม มาบ แปล็ก และแหล่งน้ำที่ชาวบ้านสร้างขึ้นมา ประกอบด้วยบ่อล่อปลา บ่อน้ำ เหมืองไส้ไก่ และการขุดโคกยกร่องจึงทำให้วิถีชีวิตของคนในชุมชนมีความสัมพันธ์กับทรัพยากรน้ำ ก่อให้เกิดการสังสมความรู้ในการจัดการและการใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำในหลายลักษณะ ทั้งการใช้แหล่งน้ำในการอุปโภค บริโภค ทำการเกษตร การคมนาคมและขนส่ง จับสัตว์น้ำ การล่าเหยื่อไม้ และการแลกเปลี่ยนผลผลิต ซึ่งความรู้ของชาวบ้านในการจัดการน้ำมีอยู่ 2 รูปแบบด้วยกัน คือ ความรู้ดั้งเดิมของชาวบ้านและมีการปรับเปลี่ยนความรู้ให้เหมาะสมกับการใช้ประโยชน์ในแต่ละยุค ส่วนความรู้อีกลักษณะหนึ่ง คือ การดึงความรู้จากข้างนอกมาผสมผสานกับความรู้เดิมของชาวบ้านที่มีอยู่ นอกจากนี้ยังมี เทคโนโลยีในการจัดการน้ำจากภายนอกที่เข้ามาให้ความช่วยเหลือเรื่องน้ำให้กับชุมชน เช่น ระบบประปาหมู่บ้าน

คำหลัก : การจัดการน้ำ, ชุมชนบ้านเนินธัมมัง, ทรัพยากรป่าพรุ, ป่าพรุคลองค้อ

¹ บทความวิจัยนี้เป็นการนำเสนอข้อมูลจากงานวิจัยซึ่งได้รับงบประมาณสนับสนุนจากเครือข่ายการวิจัยและถ่ายทอดเทคโนโลยีสู่ชุมชน สกอ.ภาคใต้ตอนบน สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา ประจำปี 2552.

* อาจารย์ประจำหลักสูตรวิทยาศาสตรบัณฑิตสิ่งแวดล้อม คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช

Abstract

This study aims to investigate the management of water in peat swamp area, focused on Nernthammang Community in Tambon Maejao-uhau, Chienyai, Nakhon Si Thammarat. This study is characterized as qualitative research based on documents, interviews, observations participatory via joining the community activities and small group discussions.

The result of the study shows that the livelihood of Nernthammang Community is closely associated to water resources. The water resources Pakpanang – Cha-uad Canal, Bang, Ton, Mae, Mab, Plack, and other man-made sources of water, consist of fish-luring ponds, water ponds, irrigation ditches, and grooved mounds. The people in the community have pick up the knowledges of water management and water sources, uses in many ways, drinking, agriculture, transportation, fishing, and logistics. There are two strategies of water management; 1) The original wisdom and modifications, 2) Integration of local wisdom and new technologies. Besides, there is such outside technology, help village water supply.

Key words: water management, Nernthammang Community, peat forest resources, Khlong Khong Peat Swamp Forest

1. บทนำ

ปัจจุบันปัญหาเกี่ยวกับน้ำในประเทศไทยมีเพิ่มมากขึ้นทุกขณะ และมีแนวโน้มจะทวีความรุนแรงเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ในฐานะที่น้ำเป็นปัจจัยพื้นฐานการดำรงชีพของคนตลอดมา ส่วนหนึ่งของปัญหาที่เกิดขึ้นเพราะขาดการจัดการที่สอดคล้องกับลักษณะเฉพาะของภูมิศาสตร์ของแต่ละชุมชน และการบูรณาการการจัดการน้ำที่ถูกต้องเหมาะสมของทุกภาคส่วนในการรับมือกับปัญหาเกี่ยวกับน้ำต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้น

ในช่วงระยะเวลาประมาณ 50 ปีที่ผ่านมาการจัดการน้ำโดยอาศัยความรู้สมัยใหม่ เช่น การพยากรณ์อากาศของกรมอุตุนิยมวิทยา การจัดการน้ำแบบใหม่ เช่น การจัดสร้างเหมืองฝาย การสร้างทางระบายน้ำคอนกรีต การสร้างเขื่อน โดยกรมชลประทาน การจัดการน้ำโดยระบบประปาของการประปาส่วนภูมิภาค ได้เข้ามาสู่สังคมนครศรีธรรมราช พร้อม ๆ กับกระแสการพัฒนาแนวใหม่ ช่วงเวลานี้ การจัดการน้ำของผู้คนในชุมชนต่าง ๆ จึงเปลี่ยนแปลงไป ความรู้ดั้งเดิมถูกมองเป็นเรื่องที่ขาดหลักวิชาการ กล่าวได้ว่าการเข้ามาของการจัดการน้ำแบบใหม่ส่งผลกระทบต่อความรู้และภูมิปัญญาดั้งเดิมของชาวนครศรีธรรมราช

กล่าวเฉพาะชุมชนในนครศรีธรรมราช เป็นชุมชนที่เคยร่ำรวยด้วยภูมิปัญญาเกี่ยวกับน้ำ โดยเฉพาะพื้นที่ป่าพรุจะมีชุดความรู้ที่เป็นแบบฉบับของตัวเอง เช่น การปั้นโอ่งเก็บกักน้ำเพื่อบริโภค การขุดบ่อเพื่อเก็บน้ำไว้ใช้ การขุดบ่อล่อปลา และความรู้เกี่ยวกับวิธีการหาน้ำในพื้นที่ป่าพรุ

บ้านเนินธัมมัง ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว อำเภอเชียรใหญ่ จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นชุมชนที่

ตั้งอยู่ในพื้นที่ป่าพรุคลองค้อง ซึ่งเป็นป่าพรุขนาดใหญ่ในกลุ่มน้ำปากพนังมีเขตติดต่อกับพรุควนเคร็งในอำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช ชาวบ้านที่เข้ามาตั้งบ้านเรือนในพื้นที่ป่าพรุแห่งนี้เป็นชุมชนที่ได้อาศัยความสมบูรณ์และความหลากหลายของทรัพยากรในป่าพรุเพื่อดำรงชีพมาโดยตลอด โดยเฉพาะการหาปลาและสัตว์น้ำอื่น ๆ ในพื้นที่ป่าพรุ ชาวบ้านที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในยุคแรก ๆ สามารถจัดการกับป่าพรุได้อย่างมีประสิทธิภาพโดยได้กำหนดกฎกติกาบางอย่างร่วมกัน รวมถึงการที่ชาวบ้านมีความเชื่อบางอย่างที่ส่งผลถึงการแสดงความเคารพต่อป่าพรุและทรัพยากรในป่าพรุ ความเชื่อดังกล่าวคือ “ความเชื่อเรื่องทวดตาอินแก้ว - ตาอินทอง” ในปัจจุบันความเชื่อเรื่องตาอินแก้ว - ตาอินทอง มีความเบาบางลงตามระยะเวลาที่เปลี่ยนไป ป่าพรุจึงถูกบุกรุกมากขึ้น (นฤมล สุขพันธ์ และชลดา แสงมณี ศิริสาธิตกิจ, 2552)

การได้มีโอกาสสนทนากับชาวบ้านเนินธัมมังหลายครั้ง ทำให้ผู้วิจัยมองเห็นประเด็นสำคัญที่ชาวบ้านในป่าพรุได้ร่วมกันจัดการน้ำด้วยวิถีของชุมชน เช่น การขุดบ่อน้ำ การขุดบ่อล่อปลา การจัดเก็บน้ำโดยใช้ความรู้เรื่องการปั้นโอ่ง รวมทั้งการขุดโคกยกทรงเพื่อใช้พื้นที่ในการปลูกพืชผัก เช่น การปลูกบัวบก และผักชนิดอื่น ๆ รวมทั้งการเข้ามาของพืชน้ำมัน นั่นคือ ปาล์มน้ำมัน ในปัจจุบันวิธีการจัดการน้ำโดยชุมชนป่าพรุเหล่านี้มีน้อยลงเนื่องเพราะความรู้สมัยใหม่เข้ามาแทนที่ เช่น การเข้ามาของการทำบ่อโยก ที่ปัจจุบันไม่สามารถนำน้ำมาใช้ประโยชน์ได้ เพราะน้ำมีสนิม

ตามที่กล่าวมาในเบื้องต้นนี้ผู้วิจัยจึงเห็นว่าควรมีการศึกษาถึงความรู้และการจัดการน้ำของชุมชนบ้านเนินธัมมัง ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว อำเภอเชียร

ใหญ่ จังหวัดนครศรีธรรมราช โดยจะศึกษาในประเด็นสำคัญคือ ความเชื่อเรื่องตาดินแก้ว – ตาดินทองที่มีผลต่อการจัดการทรัพยากรน้ำในป่าพรุ ความรู้และวิธีการขุดบ่อน้ำในป่าพรุ การสังเกตหาดาน้ำในพื้นที่ป่าพรุ การขุดบ่อล่อปลา การขุดโคกยกร่อง การจัดการกับปัญหาน้ำเปรี้ยวในป่าพรุ รวมถึงประเด็นอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการน้ำของชุมชน เป็นการศึกษาเพื่อรวบรวมความรู้ที่ชุมชนมีอยู่ก่อนที่ความรู้เหล่านี้จะหายไปพร้อม ๆ กับคนรุ่นเก่า อีกทั้งความรู้ที่ได้จะสามารถนำมาปรับประยุกต์ใช้กับเทคโนโลยีและความรู้สมัยใหม่ให้เกิดประโยชน์ได้อย่างสูงสุด

2. วัตถุประสงค์

- 2.1 เพื่อศึกษาริบทพื้นฐานและธรรมชาติของป่าพรุบ้านเนินธัมมัง
- 2.2 เพื่อศึกษารูปแบบการจัดการน้ำในเขตป่าพรุของชุมชนบ้านเนินธัมมัง

3. วิธีดำเนินการวิจัย

3.1 กลุ่มผู้ให้ข้อมูล ประกอบด้วย

3.1.1 กลุ่มแกนนำชุมชน ได้แก่ กลุ่มแกนนำที่เป็นทางการ ประกอบด้วยผู้ใหญ่บ้าน กำนัน เจ้าหน้าที่องค์การบริหารส่วนตำบล และกลุ่มแกนนำที่ไม่เป็นทางการ ประกอบด้วยผู้อาวุโสในชุมชน ผู้นำทางศาสนา

3.1.2 กลุ่มอาชีพ ได้แก่ กลุ่มประมง กลุ่มทำไม้ กลุ่มหาของป่า กลุ่มทำเกษตร กลุ่มทำนา กลุ่มทอผ้า กลุ่มทำกระจุต กลุ่มเลี้ยงผึ้ง ฯลฯ

3.1.3 กลุ่มอนุรักษ์ป่าพรุ

3.1.4 ประชาชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่อื่น แต่มีพื้นที่ทำการเกษตรอยู่ในหมู่บ้านเนินธัมมัง

3.1.5 เจ้าหน้าที่ในหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการน้ำในป่าพรุคลองค้อ ได้แก่ องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) ในอำเภอเชียรใหญ่ จังหวัดนครศรีธรรมราช สำนักงานเกษตรและสหกรณ์ จังหวัดนครศรีธรรมราช และเขตห้ามล่าสัตว์ป่าบ่อล้อ สำนักงานบริหารพื้นที่อนุรักษ์ที่ 5 กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช จำนวน 5 คน

3.2 การเก็บข้อมูลภาคสนาม

3.2.1 การสำรวจ โดยทำการสำรวจข้อมูลบริบทพื้นฐานของชุมชน แหล่งทรัพยากรป่าพรุ รูปแบบการผลิตที่สัมพันธ์กับการจัดการน้ำ

3.2.2 การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth interview) ในทุกประเด็นที่เกี่ยวข้องเพื่อตอบคำถามการวิจัย จำนวน 35 คน

3.2.3 การสังเกตทั้งแบบมีส่วนร่วม และไม่มีส่วนร่วม ในกิจกรรมต่าง ๆ ของกลุ่มเป้าหมายที่ศึกษา

3.2.4 การประชุมกลุ่มย่อย จำนวน 10 ครั้ง โดยเชิญตัวแทนชาวบ้านกลุ่มต่าง ๆ และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องมาร่วมกระบวนการสัมมนาวิเคราะห์กลุ่ม เพื่อศึกษาข้อมูลด้านการจัดการน้ำเพิ่มเติม และให้กลุ่มมีส่วนร่วมในการตรวจสอบข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูล

3.3 การวิเคราะห์และการนำเสนอข้อมูล

การศึกษาในครั้งนี้ ผู้วิจัยจะนำข้อมูลทั้งหมดที่ได้จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และข้อมูลจากการศึกษาภาคสนามมาประมวลผลข้อมูล วิเคราะห์เชื่อมโยงประเด็น แล้วสังเคราะห์เรียบเรียงเพื่อตอบคำถามการวิจัยให้ครบถ้วนและสมบูรณ์ที่สุดในลักษณะของการสร้างองค์ความรู้จากฐานราก (Grounded Theory)

4. ผลการวิจัย

4.1 บริบทพื้นฐานและธรรมชาติของป่าพรุ บ้านเนินธัมมัง

4.1.1 ธรรมชาติของป่าพรุ

แหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญในชุมชนบ้านเนินธัมมัง คือ ป่าพรุคลองค้อ ซึ่งมีลักษณะพื้นที่เป็นแอ่งคล้ายท้องกระทะมีน้ำท่วมขังตลอดปี ในฤดูฝนน้ำจะท่วมขังในระดับสูงและหลังจากนั้นน้ำจะเริ่มลดระดับลง ป่าพรุคลองค้อมีลำคลองสายหลักสำคัญ ๆ ที่ไหลผ่านพื้นที่ป่าพรุ 2 สาย ได้แก่ คลองค้อ และคลองปากพนัง-ชะอวด นอกจากนี้ในพื้นที่ป่าพรุยังมีลำคลองย่อย ๆ อีกหลายสาขา ในอดีตน้ำในป่าพรุจะเป็นน้ำจืด และสีดําใส ระดับน้ำในป่าพรุจะไม่แห้งจากพื้นที่ดินพรุ แต่จะมีน้ำขังอยู่ตลอด มีการไหลเวียน ใช้อุปโภคบริโภคได้ และมีสัตว์น้ำชุกชุม ปัจจุบันน้ำมีการเปลี่ยนแปลงไปจากอดีต กล่าวคือน้ำไม่ค่อยมีการไหลเวียน กลายเป็นน้ำเปรี้ยว ส่งผลให้ปริมาณสัตว์น้ำลดลง รวมทั้งลักษณะของพืชดั้งเดิมที่ขึ้นอยู่มีปริมาณลดลงไปด้วย ชาวบ้านในชุมชนส่วนใหญ่จึงประกอบอาชีพสัมพันธกับการใช้ประโยชน์จากป่าพรุ ลักษณะที่ตั้งของชุมชนส่วนใหญ่จะอยู่บริเวณขอบพรุติดฝั่งคลองปากพนัง-ชะอวด มีภูมิประเทศแบบพื้นที่ราบและที่ดอน สำหรับพื้นที่ราบชาวบ้านจะนิยมทำนาและเพาะปลูกพืชชนิดต่าง ๆ เช่น บัวบก แตงโม ขิงพารา ปาล์มน้ำมัน อ้อย และไม้ผล บางพื้นที่เป็นพื้นที่ที่มีหญ้าขึ้นอยู่เหมาะแก่การใช้เพื่อการปศุสัตว์ ในช่วงฤดูฝนน้ำจากป่าพรุจะล้นเอ่อและท่วมพื้นที่ราบเหล่านี้ทุกปี

4.1.2 การผลิตของชุมชนเนินธัมมัง

การผลิตของชุมชนที่สัมพันธ์กับการจัดการน้ำแบ่งออกเป็น 3 ยุคด้วยกัน คือ การ

ผลิตในยุคป่าเขียว (ก่อน พ.ศ. 2505) การผลิตในยุคหลังวาทภัย (พ.ศ. 2505 – 2539) และการผลิตในยุคการเกษตรเชิงพาณิชย์ (พ.ศ. 2540 – ปัจจุบัน) ซึ่งในยุคแรก มีการผลิตที่อาศัยฐานทรัพยากรป่าพรุเพื่อยังชีพ เช่น การนำไม้มาใช้สอยและจำหน่าย การหาปลา การล่าสัตว์ การหาของป่า และการถอนกระจุต โดยอาศัยเส้นทางน้ำเป็นหลักในการขนส่งผลผลิตออกจากป่าพรุ ในยุคที่สองการผลิตหลังวาทภัย ลักษณะของระบบการผลิตยังเป็นรูปแบบเดิม ๆ แต่การตัดไม้ที่สัมพันธ์กับการจัดการน้ำได้ลดน้อยลง การหาปลาและจับสัตว์น้ำ ถือเป็นระบบการผลิตที่ยังสัมพันธ์อยู่กับการจัดการน้ำเป็นหลัก ในยุคนี้ชาวบ้านนิยมหาปลาและสัตว์น้ำเพิ่มมากขึ้นด้วยวิธีการต่าง ๆ โดยเฉพาะการใช้ไซและการขุดบ่อล่อปลา ซึ่งถือว่าเป็นรูปแบบการจัดสรรสิทธิ์ในการเข้าถึงแหล่งน้ำในป่าพรุ ส่วนระบบการผลิตด้านการเกษตรในยุคนี้ยังคงเป็นระบบการผลิตหลักในชุมชน โดยเฉพาะการทำนาที่อาศัยน้ำฝน แต่ต่อมาเกิดเหตุการณ์น้ำท่วมและไฟไหม้ป่าพรุบ่อยครั้ง ทำให้สภาพพรุเปลี่ยนแปลง น้ำมีสภาพเปรี้ยว ทำให้ชาวบ้านบางคนเลิกอาชีพทำนาและหันไปประกอบอาชีพอื่น จนกระทั่งสำนักงานจัดรูปที่ดินนครศรีธรรมราชได้ก่อสร้างคันกั้นน้ำพร้อมระบบส่งน้ำและระบบระบายน้ำในพื้นที่ ส่งผลให้ชาวบ้านที่มีอาชีพทำนาได้เปลี่ยนจากการทำนาปีที่ต้องรอน้ำฝนมาเป็นการทำนาหว่าน ส่วนการผลิตในยุคการเกษตรเชิงพาณิชย์ ชาวบ้านได้ลดความสำคัญต่อระบบการผลิตที่อาศัยทรัพยากรป่าพรุเพื่อยังชีพ ทั้งการตัดไม้และหาของป่า เมื่อระบบนิเวศป่าพรุเปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก ส่งผลให้ชาวบ้านปรับเปลี่ยนระบบการผลิตทางการเกษตร จากเดิมที่เคยทำนาเป็นหลัก หันไปนิยมปลูกยางพาราและปาล์มน้ำมันมากขึ้น โดยชาวบ้าน

ได้ใช้วิธีขุดลอกยกกร่อง เพื่อป้องกันปัญหาน้ำท่วมขัง ส่วนระบบน้ำที่ใช้สำหรับการทำนาในยุคนี้ได้อาศัยระบบเหมืองไส้ไก่ของสำนักงานจัดรูปที่ดิน

4.2 การจัดการน้ำของชุมชนบ้านเนินธัมมัง

ชุมชนบ้านเนินธัมมัง เป็นชุมชนที่มีแหล่งน้ำล้อมรอบ จึงทำให้วิถีชีวิตของคนในชุมชนมีความสัมพันธ์กับทรัพยากรน้ำ ก่อให้เกิดการสั่งสมความรู้ในการจัดการและการใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำในหลายลักษณะ ซึ่งความรู้ของชาวบ้านในการจัดการน้ำมีอยู่ 2 รูปแบบด้วยกัน คือ ความรู้ดั้งเดิมของชาวบ้านและมีการปรับเปลี่ยนความรู้ให้เหมาะสมกับการใช้ประโยชน์ในแต่ละยุค ส่วนความรู้ลักษณะหนึ่ง คือ การดึงความรู้จากข้างนอกมาผสมผสานกับความรู้เดิมของชาวบ้านที่มีอยู่นอกจากนี้ ยังมีความรู้ในการจัดการน้ำจากภายนอกที่เข้ามาให้ความช่วยเหลือเรื่องน้ำให้กับชุมชน เช่น ระบบประปาหมู่บ้าน สำหรับความรู้ในการจัดการน้ำของชาวบ้าน จะปรากฏจากการใช้ประโยชน์และการจัดการแหล่งน้ำต่าง ๆ เช่น คลองปากพนัง-ชะอวด ซึ่งเป็นลำน้ำสายสำคัญ ในอดีตเป็นเส้นทางหลักในการคมนาคมของชาวบ้าน และเป็นเส้นทางขนถ่ายสินค้าต่าง ๆ และแลกเปลี่ยนผลผลิตที่ได้จากพรุไปสู่ตลาดต่าง ๆ ตลอดจนการใช้สำหรับอุปโภค การเกษตร การหาปลาและสัตว์น้ำ ปัจจุบันการใช้ประโยชน์คลองปากพนัง-ชะอวดในด้านการคมนาคมและการแลกเปลี่ยนผลผลิตได้ลดบทบาทลงองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นได้เข้ามามีบทบาทในการดูแลรักษาเป็นบางครั้งเท่านั้น สำหรับสิทธิในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์คลองปากพนัง-ชะอวดไม่ได้มีกรรมสิทธิ์ที่ชัดเจนมากนัก มีเพียงกรรมสิทธิ์ในการใช้ประโยชน์ในแง่ของการจับสัตว์น้ำ

โดยเฉพาะการใช้เครื่องมือประมงประจำที่จะมีกรรมสิทธิ์ในการวางเครื่องมือ ผู้ใดที่มาจับจองพื้นที่สำหรับวางเครื่องมือเป็นรายแรก ก็จะมีสิทธิในการวางเครื่องมือในครั้งต่อไป

นอกจากนี้แหล่งน้ำตามธรรมชาติในพื้นที่ป่าพรุ เช่น บาง ทอน เม มาบ และแปล็ก แต่ละแหล่งมีลักษณะการใช้ประโยชน์และการจัดการแตกต่างกัน สำหรับบาง เป็นเส้นทางน้ำที่เชื่อมต่อกับแม่น้ำสายหลัก เป็นพื้นที่ในการวางเครื่องมือประมงต่าง ๆ ทั้งแบบประจำที่และไม่ประจำที่ รวมทั้งใช้เป็นเส้นทางคมนาคมและการลำเลียงผลผลิตที่ได้จากป่าพรุ ส่วนทอนมีขนาดเล็กกว่าบาง และเชื่อมต่อกับบางอีกทีหนึ่ง ทอนแบ่งเป็นสองลักษณะด้วยกัน คือ ทอนที่เกิดตามธรรมชาติ และทอนที่ชาวบ้านขุดขึ้นให้เป็นทางน้ำเล็ก ๆ ไว้สำหรับจอดเรือ ส่วนประโยชน์และการจัดการทอนที่สำคัญ คือ การใช้ทอนเป็นที่จอดเรือ เส้นทางคมนาคมทางน้ำเมื่อต้องการเข้าไปในเขตป่าพรุ และเป็นแหล่งหาสัตว์น้ำชนิดต่าง ๆ สำหรับเม หมายถึง พื้นที่ที่เป็นหนองหรือบึงธรรมชาติที่อยู่ในพรุ ส่วนมาบ หมายถึง ร่องน้ำลึกหรือเส้นทางน้ำไหลในช่วงฤดูน้ำหลาก ในอดีตชาวบ้านนิยมลำเลียงไม้และกระจุตออกจากป่าพรุโดยอาศัยมาบ สำหรับแปล็ก เป็นแหล่งน้ำธรรมชาติอยู่ตามมูมมา จะเกิดในช่วงฤดูแล้ง มีขนาดเล็กกว่าเมและปลัก ชาวบ้านจะนิยมไปจับปลาในแปล็ก ในด้านการดูแลรักษาแหล่งน้ำเหล่านี้ จะเป็นไปตามจิตสำนึกของผู้ที่ร่วมใช้ประโยชน์ โดยไม่มีการวางกฎหรือระเบียบกันไว้อย่างแน่ชัด ทุกคนที่ได้รับประโยชน์จากแหล่งน้ำจะคอยเป็นหูเป็นตาและช่วยสอดส่องดูแล เพื่อให้เกิดการใช้ประโยชน์ร่วมกันอย่างคุ้มค่ามากที่สุด นอกจากนั้นได้มีหน่วยงานของรัฐเข้ามาขุดลอกบ้างเป็นครั้งคราว สำหรับสิทธิใน

การเข้าถึงเพื่อใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำเหล่านี้ เป็นไปอย่างเสรี ชาวบ้านซึ่งเป็นกลุ่มหาปลาต่างมีการจัดสรรสิทธิในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ร่วมกันอย่างเป็นระบบ มีการจัดตั้งกลุ่มคนหาปลาในพรุ

ส่วนแหล่งน้ำอื่น ๆ ที่ชาวบ้านได้จัดการและใช้ประโยชน์ เช่น บ่อล่อปลา ซึ่งเป็นบ่อที่ชาวบ้านขุดขึ้นมาเฉพาะ เพื่อใช้ในการจับปลา ลักษณะของบ่อล่อปลามี 2 แบบด้วยกัน คือ บ่อล่อปลาที่มีการขุดทางน้ำเล็ก ๆ ให้เชื่อมต่อกับบางเพื่อไว้ให้ปลาว่ายเข้ามาในบ่อ อีกรูปแบบหนึ่งคือ บ่อล่อปลาที่ไม่ต้องขุดทางน้ำเชื่อมต่อ แต่จะใช้กิ่งไม้ (ราพา) มาสุมไว้ในบริเวณที่ต่ำที่สุดของบ่อ เพื่อล่อให้ปลาเข้ามา การดูแลรักษาบ่อล่อปลาต้องกระทำทุกปี เมื่อหมดช่วงหน้าฝนเจ้าของบ่อต้องเข้าไปซ่อมบ่อหรือขุดลอกบ่อใหม่เพื่อให้เหมาะกับการล่อปลา สำหรับกรรมสิทธิ์ในการเข้าถึง บริเวณที่ขุดบ่อจะต้องเป็นกรรมสิทธิ์ของผู้ที่ลงมือขุดเป็นรายแรกเท่านั้น และการขุดบ่อล่อปลามีอีกวัตถุประสงค์หนึ่งคือ เพื่อต้องการขุดบ่อเอาไว้จับจองพื้นที่ เพราะใครที่ลงมือขุดบ่อก่อนคนนั้นก็จะกลายเป็นเจ้าของพื้นที่บริเวณใกล้เคียงกับบ่อล่อปลานั้นด้วย ซึ่งชาวบ้านจะรับรู้ร่วมกันถือเป็นกติกาของชุมชน

สำหรับแหล่งน้ำอีกแหล่งหนึ่งที่ชาวบ้านได้ใช้มาตั้งแต่อดีต คือ บ่อน้ำ มีสองลักษณะด้วยกัน คือ บ่อน้ำดินก้นลึก และบ่อน้ำก้นตื้นหรือสระน้ำ ชาวบ้านขุดบ่อขึ้นเพื่อนำน้ำมาใช้ประโยชน์ในด้านต่าง ๆ และใช้น้ำเพื่อการเกษตร แต่สำหรับบ่อน้ำลึก ชาวบ้านส่วนใหญ่ปล่อยให้ทิ้งร้างไม่สามารถใช้ประโยชน์เนื่องจากน้ำมีสภาพเปรี้ยว

นอกจากนี้ยังมีการจัดการน้ำอีกลักษณะหนึ่งซึ่งเป็นการผสมผสานระหว่างความรู้

ของชาวบ้านและความรู้สมัยใหม่จากหน่วยงานภายนอก นั่นคือ เหมืองไส้ไก่ ชาวบ้านได้ขุดเหมืองขึ้นเพื่อใช้สำหรับทำนา แต่หลังจากที่มีสำนักงานจัดรูปที่ดินเข้าสนับสนุนก่อสร้างระบบส่งน้ำจากคลองสู่ที่นาทำให้ชาวบ้านสะดวกในการทำนามากยิ่งขึ้น โดยมีผู้ดูแลระบบซึ่งเป็นตัวแทนชาวบ้าน สำหรับสิทธิในการเข้าถึงแหล่งน้ำจากเหมืองไส้ไก่จึงมีขั้นตอนและระบบมากขึ้น รวมทั้งบางกรณีต้องถ้อยทีถ้อยอาศัยกัน เช่น หัวจ่ายน้ำบางจุดมีเจ้าของนาหลายรายที่จะต้องใช้น้ำจากจุดจ่ายน้ำร่วมกัน ดังนั้นหากแปลงนาถัดไปต้องการน้ำ แปลงนาที่อยู่ติดกับหัวจ่ายน้ำต้องยอมเปิดน้ำให้กับเจ้าของนาอีกแปลงหนึ่งสำหรับระบบในการสูบน้ำและจ่ายน้ำ หากชาวนายรายใดต้องการน้ำเข้าที่นาหรือต้องการระบายน้ำออกต้องประสานกับผู้ดูแลระบบ แต่ถ้าในช่วงของการทำนา โดยส่วนใหญ่จะเปิดน้ำตลอดเวลา ระบบการส่งน้ำจะวางท่อตามแนวคันกันน้ำหรือที่ชาวบ้านเรียกกันว่า “วงล้อมสมเด็จ” โดยจะมีการสร้างท่อจ่ายน้ำให้แต่ละแปลงนา และหลายแปลงนาที่ต้องใช้ท่อเดียวกัน หากเจ้าของนาต้องการน้ำเข้าที่นาของตนสามารถแจ้งทางโรงสูบน้ำ และเปิดท่อจ่ายน้ำในพื้นที่นาได้ทันที

ปัจจุบันชาวบ้านยังได้ใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำอีกสองลักษณะ คือ การขุดโคกยกทรงและระบบประปาหมู่บ้าน สำหรับการขุดโคกยกทรงเป็นอีกวิธีการหนึ่งในการจัดการน้ำเพื่อการเกษตรของชาวบ้าน โดยเฉพาะการปลูกพืชผักสวนครัว ปลูกบัวบก อ้อย ขางพารา และปาล์มน้ำมัน ในเขตที่ลุ่มต่ำ โดยเฉพาะพื้นที่ที่เคยเป็นป่าพรุเดิม จะขุดดินเป็นร่องน้ำแล้วนำดินที่ได้จากการขุดมาถมพื้นที่ให้เป็นโคกสูงขึ้นสำหรับปลูกพืชผัก เพื่อป้องกันน้ำท่วมถึงในพื้นที่เกษตรดังกล่าว ในชุมชนบ้านเนินธัมมังมี

เกษตรกรที่ขุดโคกยกทรงจำนวน 80 ครัวเรือนด้วยกัน

ส่วนระบบประปาหมู่บ้านเป็นรูปแบบการจัดการน้ำของรัฐที่เข้ามาช่วยเหลือให้ชาวบ้านได้มีน้ำไว้สำหรับอุปโภค และถือว่าเป็นระบบการจัดการน้ำสมัยใหม่ที่ชาวบ้านต้องการใช้ประโยชน์เป็นลำดับแรก ระบบประปาหมู่บ้านได้เข้ามาเมื่อปี พ.ศ. 2534 โดยการสนับสนุนจากหน่วยพัฒนาการเคลื่อนที่ 54 หน่วยบัญชาการพัฒนา กองบัญชาการทหารสูงสุด ได้สนับสนุนการขุดเจาะน้ำบาดาล 2 จุดด้วยกัน ความลึกประมาณ 80 เมตร จุดแรกในโรงเรียนบ้านเนินขมมั่ง ซึ่งถือเป็นพื้นที่ที่สูงที่สุดในหมู่บ้าน และสามารถขุดเจาะน้ำบาดาลได้ ส่วนอีกจุดหนึ่งคือ บริเวณศูนย์ศิลปาชีพบ้านเนินขมมั่ง ค่าจัดเก็บน้ำประปาหน่วยละ 5 บาท

5. การอภิปรายผลการวิจัย

จากผลการศึกษาการจัดการน้ำของชุมชนบ้านเนินขมมั่ง ผู้วิจัยเลือกวิเคราะห์และอภิปรายผลตามกรอบแนวคิดการศึกษา คือ แนวคิดการจัดการทรัพยากรน้ำโดยชุมชน งานวิจัยในประเด็นนี้ส่วนใหญ่พบการศึกษาในพื้นที่ภาคเหนือ เนื่องจากการจัดการน้ำเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมประเพณีของชุมชนที่สืบทอดกันมาอย่างต่อเนื่อง และดำรงอยู่คู่กับความเป็นมาของประวัติศาสตร์ชุมชนในภาคเหนือ จึงมีการศึกษาในด้านพัฒนาการการรวมกลุ่มหรือรูปแบบขององค์กรเหมืองฝาย รวมไปถึงความขัดแย้งในการจัดการน้ำในพื้นที่ภาคเหนือหลายชิ้นด้วยกัน การจัดการน้ำด้วยระบบเหมืองฝายในพื้นที่ภาคเหนือ ได้มีการยอมรับถือปฏิบัติต่อมายาวนานจนถึงปัจจุบัน (วันเพ็ญ สุรฤกษ์, 2528) ขณะที่ระบบเหมืองฝายในภูมิภาคอื่น ๆ ดูเหมือนจะ

สูญหายไป เหตุที่เป็นเช่นนั้นก็เพราะสภาพแวดล้อมหรือภูมิโนเวสที่แตกต่างกัน โดยในภาคเหนือนั้นจะเต็มไปด้วยลำน้ำสาขาน้อยใหญ่ ชาวบ้านจึงสามารถสร้างฝายกั้นน้ำไว้ใช้ประโยชน์อย่างง่ายดาย ประกอบกับเกษตรกรรมภาคเหนือมีอาชีพทำนา และการเกษตรที่ต้องอาศัยน้ำเป็นหัวใจหลัก ส่วนในภาคใต้ มีแม่น้ำลำธารที่สั้นมาก อีกทั้งการประกอบอาชีพนั้นมิได้ทำนาเป็นหลักเสียส่วนใหญ่ ระบบเหมืองฝาย และวัฒนธรรมในการจัดการน้ำจึงแตกต่างกัน การจัดการน้ำในพื้นที่ภาคใต้ที่ค้นพบ จึงเป็นการจัดการน้ำเพื่อแก้ไขปัญหาการขาดแคลนน้ำ เช่น การสร้างฝายในพื้นที่ป่าต้นน้ำ ซึ่งเพิ่งเกิดขึ้นเมื่อไม่นานมานี้ ประมาณ 8 ปีที่ผ่านมา นอกจากนี้ยังมีการจัดการน้ำเพื่อต้องการใช้ประโยชน์จากน้ำ และประโยชน์อื่น ๆ เช่น สัตว์น้ำ และเส้นทางคมนาคม และการลำเลียงผลผลิต อย่างเช่น การขุดบ่อล่อปลาในพื้นที่ป่าพรุ การใช้เส้นทางน้ำในการลำเลียงไม้ และผลผลิตต่าง ๆ ในเขตป่าพรุ เป็นต้น

6. ข้อเสนอแนะ

การวิจัยครั้งนี้ได้ค้นพบสิ่งที่มีประโยชน์ที่ควรนำไปประยุกต์ใช้ในการจัดการน้ำในเขตป่าพรุดังนี้

6.1 ควรสนับสนุนให้ชาวบ้านได้มีการจัดตั้งกลุ่มเพื่อดูแลและจัดการน้ำในพื้นที่ เพราะกระบวนการทำงานเป็นกลุ่มจะทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน และนำไปสู่การจัดการน้ำที่มีประสิทธิภาพได้มากยิ่งขึ้น นอกจากนี้ยังสามารถต่อรองและขอความช่วยเหลือจากหน่วยงานต่าง ๆ ได้ดีกว่าอีกด้วย

6.2 ควรมีการสนับสนุนให้เกิดเครือข่ายในการเฝ้าระวังและดูแลรักษาแหล่งน้ำ โดยใช้พื้นที่เป็น

สิ่งยึดโยงเป็นเครือข่าย เช่น เครือข่ายในการจัดการแหล่งน้ำรอบป่าพรุ เครือข่ายในการจัดการน้ำของกลุ่มน้ำปากพนัง และเครือข่ายในการจัดการน้ำของจังหวัดนครศรีธรรมราช ตั้งแต่ต้นน้ำไปจนถึงปลายน้ำ การสนับสนุนให้เกิดเครือข่ายดังกล่าว เป็นเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกัน จะทำให้เห็นความเชื่อมโยงและความสัมพันธ์ของแหล่งน้ำได้

6.3 การจัดทำโครงการต่าง ๆ ในการพัฒนาแหล่งน้ำควรอยู่บนฐานความต้องการของผู้ได้รับประโยชน์ และพึงเสียงของผู้เสียประโยชน์ ตลอดจนคำนึงถึงทางเลือกที่หลากหลายในการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำเพื่อลดผลกระทบด้านลบที่จะเกิดขึ้นกับชาวบ้าน นอกจากนี้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องรวมทั้งเจ้าหน้าที่ของรัฐ ควรทำความเข้าใจภูมิปัญญาชาวบ้านที่เป็นกลไกในการจัดการแหล่งน้ำ เพื่อนำภูมิปัญญาดังกล่าวมาต่อยอดหรือผสมผสานด้วยวิธีการใหม่ที่จะนำไป

6.4 ควรนำความรู้ในการจัดการน้ำของชาวบ้าน ซึ่งเป็นความรู้ที่มีความสัมพันธ์กับเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อม มาประยุกต์ใช้กับเทคโนโลยี ซึ่งเป็นความรู้จากภาครัฐ โดยในระยะแรกควรให้ความสำคัญกับการจัดการน้ำที่เป็นปัจเจกชน เพื่อให้ชาวบ้านในแต่ละครัวเรือนสามารถกักเก็บน้ำไว้ใช้ในครัวเรือนของตนเอง ในระยะต่อมาจึงควรสนับสนุนให้ชาวบ้านร่วมกันอนุรักษ์แหล่งน้ำที่เป็นของส่วนรวม โดยกระตุ้นให้ผู้นำชุมชน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีความพร้อมในการพัฒนาระบบบริหารจัดการทรัพยากรน้ำแบบพึ่งตนเอง ภายใต้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยนี้สำเร็จลุล่วงลงได้ด้วยดี ด้วยการสนับสนุนจากหลายฝ่าย ทั้งเครือข่ายการวิจัยและถ่ายทอดเทคโนโลยีสู่ชุมชน สกอ. ภาคใต้ตอนบน สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช ตลอดจนผู้ทรงคุณวุฒิทุกท่านที่คอยให้คำแนะนำและให้กำลังใจแก่ทีมผู้วิจัยด้วยดีเสมอมาตลอดจนจบโครงการ

คณะผู้วิจัยขอขอบคุณชาวบ้านในชุมชนบ้านเนินธัมมัง สำหรับมิตรไมตรีและข้อมูลอันหลากหลายที่ล้วนเป็นประโยชน์ทำให้งานวิจัยสำเร็จลุล่วงได้ด้วยดี

คุณค่าและประโยชน์อันพึงมีจากงานวิจัยฉบับนี้ คณะผู้วิจัยขอมอบแก่ครอบครัว ครูบาอาจารย์ และชาวบ้านทุกท่านในชุมชนบ้านเนินธัมมัง

เอกสารอ้างอิง

- นฤมล สุขพันธ์ และชลลดา แสงมณี ศิริสาธิตกิจ. (2552). รายงานการวิจัยเรื่อง วัฒนธรรมชุมชนกับการจัดการทรัพยากรป่าพรุ : กรณีศึกษาป่าพรุคลองค้อ จังหวัด นครศรีธรรมราช. นครศรีธรรมราช : มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช.
- ประชา ธรรมดา. (2552). การแย่งชิงทรัพยากร และ พ.ร.บ.ป่าชุมชน. ค้นเมื่อ 2552, สิงหาคม 1, จาก http://www.thaico.net/b_pnews/sc_1 Sep 44. html.
- เลิศชาย ศิริชัย และคนอื่น ๆ. (2546). สิทธิชุมชนท้องถิ่นภาคใต้ : รายงานการวิจัยชุดโครงการ สิทธิชุมชนท้องถิ่นจากจารีตประเพณีสู่

**สถานการณ์ปัจจุบัน การศึกษาเพื่อแสวงหา
แนวทางนโยบายสิทธิชุมชนท้องถิ่นใน
ประเทศไทย กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุน
สนับสนุนการวิจัย (สกว.).**

วันเพ็ญ สุรฤกษ์. (2528). **พัฒนาการทางประวัติศาสตร์
ความเป็นมาและการจัดการเกี่ยวกับระบบ
ชลประทานในภาคเหนือของไทย. กรุงเทพฯ :**
สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.